

УДК 372.2:159.922.76-056.49
DOI 10.31654/2663-4902-2019-PP-4-51-56

Пихтіна Н. П.

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри дошкільної освіти,
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ВИХОВАННЯ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ З ВІДХИЛЕННЯМИ У ПОВЕДІНЦІ

У статті окреслено й представлено проблему виникнення поведінкових відхилень у дітей дошкільного віку, зокрема, негативних проявів у поведінці дітей старшого дошкільного і молодшого шкільного віку як початкового етапу у виникненні девіантної поведінки. Теоретично обґрунтовані і практично вивчені педагогічні умови виховання старших дошкільників з відхиленнями у поведінці. Вони згруповані у три основні групи:

I. Умови, що забезпечують попередження та корекцію негативних проявів у поведінці дошкільників в ЗДО: психолого-педагогічна діагностика дошкільників та рання педагогічна профілактика негативних проявів у їх поведінці; забезпечення особистісної значущості дитини в умовах освітнього процесу ЗДО; реалізація заходів ЗДО, спрямованих на поліпшення адаптації дошкільників до освітнього закладу.

II. Умови, що сприяють підвищенню рівня психолого-педагогічної освіченості батьків: підвищення психолого-педагогічної освіченості батьків; надання практичної допомоги батькам у вихованні дітей з негативними проявами у поведінці з боку фахівців ЗДО.

III. Умови, що дозволяють забезпечити особистісну значущість дитини в сім'ї: демонстрація батьками безумовної любові до дитини; педагогічно доцільна поведінка дорослого у ситуаціях можливих негативних поведінкових проявів дошкільників.

Ключові слова: відхилення у поведінці, негативні прояви у поведінці дошкільників, діти з негативними проявами, девіантна поведінка.

Постановка проблеми. Проблема виникнення поведінкових відхилень у дітей дошкільного віку є актуальним напрямком психолого-педагогічних досліджень науковців та інноваційних пошуків практиків, оскільки сьогодні відсутні фундаментальні роботи щодо: дітей, які визначаються як нормативною, так і девіантною поведінкою та становлять групи ризику; негативних проявів у поведінці дітей старшого дошкільного і молодшого шкільного віку як початкового етапу у виникненні девіантної поведінки; комплексного використання усіх аспектів профілактики у попередженні і подоланні поведінкових відхилень у дошкільників; врахування умов соціалізації дітей дошкільного віку за місцем проживання, відвідування ЗДО, організації дозвілля як основних сфер їхньої життєдіяльності.

У контексті означеної проблеми цікавими є дослідження близьких за змістом проблем, зокрема, проблеми виникнення порушень у поведінці, спілкуванні та ігровій діяльності дітей внаслідок неправильного виховання в сім'ї вивчали О. Кочетов, Є. Мурашова. Наукові пошуки О. Бовть стосуються діагностичних і корекційних аспектів попередження й подолання агресивної поведінки у дітей. Експериментальний аналіз специфіки батьківсько-дитячих стосунків та їх впливу на дитячу поведінку представлені у дослідженнях О. Косаревої, О. Захарова, виховання здатності дошкільників контролювати власну поведінку досліджувала І. Козубовська.

Аналіз досліджень. Вивчення передумов виникнення девіантної поведінки особистості стало предметом низки дисертаційних досліджень щодо: правопорушень важковиховуваних учнів (В. Оржеховська); комп'ютерної адикції підлітків (Н. Сергєєва); статевих девіацій старшокласників (Г. Корчова); делінквентної поведінки підлітків (Н. Клішевич); девіантності особистості в умовах комп'ютеризації

суспільства (І. Соловійова); наркотизму як соціального явища (В. Лазаренко), соціально-психологічних детермінант адиктивної поведінки (О. Савчук), когнітивних чинників суїцидальної поведінки підлітків (О. Лосієвська); теоретичних і практичних основ забезпечення прав дітей, які опинилися в складних життєвих обставинах (Ж. Петровичко).

Здійснено низку наукових досліджень соціальних та психолого-педагогічних аспектів попередження і подолання поведінкових відхилень у дітей, а саме: ранньої профілактики протиправної поведінки неповнолітніх (І. Козубовська); корекції девіантної поведінки старшокласників загальноосвітньої школи (С. Немченко); формування відповідального ставлення до здоров'я в учнівської молоді (Н. Зимівець); теоретичних та методичних основ взаємодії соціальних інститутів суспільства у формуванні здорового способу життя учнів загальноосвітніх навчальних закладів (С. Омельченко); реабілітаційної роботи із соціально дезадаптованими підлітками в умовах індустріального регіону (С. Коношенко); профілактики девіантної поведінки школярів в умовах соціокультурного середовища (Т. Федорченко); умов корекції девіантної поведінки підлітків у позашкільних навчальних закладах (Т. Окушко); соціально-педагогічних умов профілактики насильства щодо підлітків (В. Ролінський).

Науковці розглядали проблему *виникнення поведінкових девіацій в онтогенетичному розвитку індивіда за різними напрямками*.

1. Вивчали особливості та ступінь соціально-педагогічної занедбаності особи, яка характеризується девіаціями у поведінці. Напрямок представлений дослідженнями Т. Колесіної (негативні прояви у поведінці дошкільників як початковий ступінь поведінкового відхилення), Л. Оліференко, Г. Тагірової, Т. Федорченко (ступені соціально-педагогічної занедбаності учнів), М. Фіцули (типи важковиховуваності)

2. Досліджували механізми виникнення поведінкових девіацій – Т. Бакун, Т. Баранова, І. Бех, І. Возний, В. Захарчук, Н. Ричкова, О. Ткачова, А. Тузов, Т. Фарафонова, Т. Федорченко;

3. Аналізували детермінанти виникнення відхилень у поведінці. У дослідженнях науковців цього напрямку знаходимо вивчення відхилень в емоційно-почуттєвій сфері особи як чинника поведінкових девіацій (Є. Кульчицька); дослідження детермінанти індивідуально-психологічного та мікросоціального рівнів у виникненні поведінкових відхилень (В. Оржеховська, Н. Завацька, М. Ковальчук, Г. Петришин).

4. Вивчали проблему виховання у дітей дошкільного віку здатності контролювати власну поведінку, зокрема, І. Козубовська досліджувала виникнення порушень у поведінці через проблеми у спілкуванні та превентивні можливості ігрової діяльності дітей. Наукові пошуки О. Бовть стосуються діагностичних і корекційних аспектів попередження і подолання агресивної поведінки у дітей. Експериментальний аналіз специфіки батьківсько-дитячих стосунків та їх впливу на дитячу поведінку і здатність її контролювати знаходимо у дослідженнях О. Косаревої, О. Захарова.

Мета статті: на основі аналізу психолого-педагогічної літератури та результатів власних досліджень виявити й проаналізувати педагогічні умови виховання старших дошкільників з негативними проявами у поведінці.

Виклад основного матеріалу. У реалізації власних наукових пошуків ми спиралась на результати психолого-педагогічних досліджень про поведінку та поведінкові відхилення (девіації) у дітей. Вони склали відповідні теоретичні засади для розуміння сутності поведінкових відхилень взагалі, негативних проявів у поведінці дошкільників як початкового етапу зокрема.

Нами з'ясовано, що поняття *"поведінка з відхиленнями"*, або *"девіантна поведінка"*, – збірний термін, яким охоплюється широке коло девіацій. Науковці аналізують позитивні відхилення від норми, розглядаючи їх як вияв нестандартної поведінки (Є. Змановська, Л. Вольнова, Г. Коджаспирова) та характеризують їх як негативне явище, що пов'язане в першу чергу з особистістю, яка не засвоює позитивного соціального досвіду, не може адаптуватися до моральних цінностей і норм поведінки, які відповідають вимогам суспільства (Г. Дубина, А. Самойлов, О. Товканець).

У контексті розуміння *логіки виникнення й ускладнення поведінкових відхилень* цікавою є наукова позиція І. Парфанович щодо визначення сутності й ієрархії понять, які відображають *стадії деформації розвитку особистості*, зокрема –

педагогічна занедбаність: негативізм та негативні прояви поведінки, важковиховуваність, соціальна дезорганізація та дезадаптація, соціальна занедбаність, педагогічна занедбаність, соціально-педагогічна занедбаність. На думку науковця, на початковій стадії формування поведінкових девіацій має місце епізодичність негативних проявів у поведінці, на проміжних – як правило, дитина може вчиняти одночасно декілька девіацій. Остання стадія (соціально-педагогічна занедбаність) характеризується постійністю і різноманітними поведінковими девіаціями [6].

Науковці (Г. Коджаспирова, О. Степанов), досліджуючи поведінкові відхилення у дітей, поряд з поняттям "негативні прояви у поведінці" послуговуються іншими, на перший погляд близькими поняттями: негативізм, негативізм дитячий. *Негативізм* визначають як якість особистості, яка проявляється у навмисному протиставленні себе будь-яким зовнішнім вимогам та очікуванням. Виявляється в пасивній формі як відмова виконувати висунуті вимоги та активній, яка характеризується виконанням протилежних до висунутих вимог дій [3, с. 204]. *Дитячий негативізм* є демонстративним протестом дитини проти незадовільного ставлення до неї з боку ровесників і дорослих, що проявляється у протидії втручанню в її справи, впертості, грубощам та відмові виконувати вимоги старших. Ґрунтується на незадоволенні окремих важливих для дитини потреб (у спілкуванні, повазі, емоційному контакті з ровесниками). Найбільш дієвими чинниками дитячого негативізму є кризи психологічного розвитку трьох та шести-семи років, неправильне виховання дитини у сім'ї (надмірна вимогливість, зловживання заборонами й покараннями, незадоволення потреби дитини у безумовній любові, повазі та підтримці, недоцільна реакція дорослого на капризування дитини, несприятливою адаптацією до освітнього закладу) [9, с. 141].

До *негативних поведінкових проявів* у дітей дошкільного віку сучасні науковці (О. Бовть, Т. Туркот, Т. Федорченко, І. Шишова та інші) відносять: істерики, капризування, агресивність, впертість, сором'язливість, замкнутість, пустощі, нечесність, дитячі скарги (ябедництво).

Послуговуючись висновками науковців (В. Оржеховська, Т. Федорченко, О. Потапова), що досліджували різноманітні аспекти попередження і подолання поведінкових відхилень у дітей, ми виділили відповідні *педагогічні умови*, що забезпечують превентивний характер виховання саме дітей дошкільного віку з негативними проявами у поведінці, та об'єднали їх у такі групи [6; 9]:

I. Умови, що забезпечують попередження та корекцію негативних проявів у поведінці дошкільників в ЗДО:

- 1) здійснення психолого-педагогічної діагностики дошкільників та ранньої педагогічної профілактики негативних проявів у їх поведінці;
- 2) забезпечення особистісної значущості дитини в умовах освітнього процесу ЗДО;
- 3) реалізація заходів ЗДО, спрямованих на поліпшення адаптації дошкільників до освітнього закладу.

II. Умови, що сприяють підвищенню рівня психолого-педагогічної освіченості батьків:

- 1) здійснення цілеспрямованої діяльності освітнього закладу щодо підвищення психолого-педагогічної освіченості батьків;
- 2) надання практичної допомоги батькам у вихованні дітей з негативними проявами у поведінці з боку фахівців ЗДО.

III. Умови, що дозволяють забезпечити особистісну значущість дитини в сім'ї:

- 1) демонстрація батьками безумовної любові до дитини;
- 2) педагогічно доцільна поведінка дорослого у ситуаціях можливих негативних поведінкових проявів дошкільників.

Для вивчення умов, що забезпечують попередження та корекцію негативних проявів у поведінці дошкільників в ЗДО, використовувались:

- анкетне опитування вихователів закладу, яке передбачало виявлення обізнаності вихователів щодо сутності негативних проявів у поведінці дошкільників, їх чинників та практичну реалізацію превентивних заходів;

– бесіда з практичним психологом закладу для з'ясування особливостей його діяльності із запобігання негативних проявів у поведінці дітей;

– аналіз річних планів роботи ЗДО та практичного психолога закладу. *Критерії аналізу*: систематичність та послідовність виконання профілактичної роботи; відповідність запитам та потребам освітнього процесу; змістова адекватність; врахування зворотного зв'язку.

Вивчення умов, що сприяють підвищенню рівня психолого-педагогічної освіченості батьків здійснювалось шляхом інтерв'ювання вихователів, методиста та практичного психолога закладу з метою вивчення діяльності ЗДО з підвищення рівня психолого-педагогічної освіченості батьків.

З метою практичного вивчення умов, що дозволяють забезпечити особистісну значущість дитини в сім'ї, застосовувались:

- інтерв'ювання батьків, питання якого передбачали виявлення способів вираження безумовної любові батьків до дитини: дотик, слова підтримки, спільне проведення часу, подарунки, батьківська допомога;

- спостереження за спілкуванням батьків з дітьми під час окремих режимних процесів, яке велось за усією групою дітей старшого дошкільного віку, але особлива увага зосереджувалась на дітях з негативними проявами поведінки.

Внаслідок проведеного на базі закладу дошкільної освіти (ЗДО) № 4 "Веселка" (м. Прилуки) дослідження, до якого долучались група дітей старшого дошкільного віку (27 осіб), їх батьки (25 осіб), 10 вихователів зазначеного освітнього закладу, нами отримані наступні результати.

Встановлено, що старшу групу ЗДО відвідують діти з негативними проявами у поведінці. Т. Колесіна розглядає вказану категорію дітей як таких, у яких під впливом несприятливих для їхнього розвитку соціальних, психолого-педагогічних та медико-біологічних факторів відбувається порушення норм поведінки [4].

Погляди сучасних науковців (Г. Абрамова, К. Лебединська), які досліджували особливості порушень поведінки дошкільників та молодших школярів, підтверджують, що передумови виникнення девіацій виникають саме у дошкільному віці [2]. Т. Колесіна, Н. Пихтіна розглядають *негативні прояви у поведінці дітей* як різновид поведінкового відхилення, початковий етап у формуванні стійких девіацій; визначають їх як нестійке, ситуативне поведінкове відхилення, що виникає у дітей переважно у дошкільному та молодшому шкільному віці внаслідок дії несприятливих умов їх життєдіяльності та виховання [7, с. 16; 4].

Для більшості випадків ці прояви є ситуативними і, відповідно до визначень Т. Федорченко, їх доцільно розглядати як *негативні прояви поведінки* [10]. У чотирьох дітей – трьох хлопчиків і дівчинки – негативні прояви демонструвались часто. Вихователі інших груп, спираючись на власний педагогічний досвід, вказали на існування такої категорії дошкільників у кожній групі закладу дошкільної освіти та орієнтовну її кількість (від двох до шести осіб на групу).

Нами виявлені найбільш поширені негативні прояви у поведінці старших дошкільників у ЗДО, де проводилось дослідження, зокрема: *істерики, негативізм, вередування, неслухняність, агресивність, сором'язливість*.

Ми виявили, що чинниками виникнення поведінкових відхилень у дошкільників, за оцінками педагогів, є: неправильна спрямованість родинного виховання; прагнення привернути до себе увагу; обмеження дитячої самостійності; розцінювання батьками навчальної діяльності як пріоритетної щодо ігрової; спроба розважитися; відсутність у дорослих стійких власних моральних позицій; така організація життя в сім'ї, що не сприяє формуванню у дитини моральних навичок; незнання і нерозуміння батьками внутрішнього світу своєї дитини.

За оцінкою фахівців ЗДО, виявлені негативні поведінкові прояви можна згрупувати на основі *домінуючого чинника* за чотирма групами, а саме: зумовлені неправильним вихованням (73 % опитаних); кризами психовікового розвитку (65 % опитаних); дефіцитом уваги (32 % респондентів); зумовленими несприятливою адаптацією дитини до ЗДО (10 % респондентів). У процесі дослідження встановлено, що найбільш поширеними є негативні прояви, зумовлені кризами психовікового розвитку та неправильним вихованням в сім'ї.

Практичне вивчення педагогічних умов, що забезпечують *превентивний характер виховання* дітей з негативними проявами у поведінці, підтвердило, що найбільш повно забезпечуються умови першої і другої груп, оскільки їх реалізація пов'язана з плануванням та організацією діяльності ЗДО, його адміністрації, педагогічного колективу, психолога, інших фахівців, що частково чи повністю передбачені у посадових обов'язках фахівця освітнього закладу і їх виконання регламентується планом роботи.

Реалізація умов, що дозволяють *забезпечити особистісну значущість дитини в сім'ї*, пов'язана з виконанням умов першої і другої груп, оскільки ґрунтується на психолого-педагогічній освіченості батьків, яка об'єктивно складає відповідне інформаційне підґрунтя для практичного застосування стратегій безумовної любові до дитини в сім'ї та педагогічно доцільної поведінки дорослих у ситуаціях можливих негативних проявів у поведінці дитини.

Висновки. Ми окреслили, обґрунтували та практично вивчили педагогічні умови виховання дошкільників з негативними проявами у поведінці, які, згідно з визначеннями науковців, розглядається як початковий етап у формуванні стійких девіацій; нестійке, ситуативне поведінкове відхилення, що виникає у дітей переважно у старшому дошкільному та молодшому шкільному віці внаслідок дії несприятливих умов їх життєдіяльності та виховання.

Література

1. Змановская Е. В. Девиантология: психология отклоняющегося поведения: учеб. пособ. для студ. высш. учеб. заведений. Москва: Академия, 2003. 288 с.
2. Лебединська К., Абрамова Г. Особливості порушень поведінки дошкільників та молодших школярів. Київ, 2001. 198 с.
3. Коджаспирова Г. М., Коджаспиров А. Ю. Словарь по педагогике. Москва: ИКЦ "МАРТ"; Ростов-на-Дону: Издательский центр "Март", 2005. 448 с.
4. Колесіна Т. Є. Особливості виховання дітей старшого дошкільного віку, схильних до негативних проявів у поведінці: дис. ... канд. пед. наук. Київ, 1997. 157 с.
5. Оржеховська В. М., Пилипенко О. І. Превентивна педагогіка: навч. посіб. Черкаси: Вид. Чабаненко Ю., 2007. 284 с.
6. Парфанович І. І. Теоретико-методичні засади профілактики девіантної поведінки дівчат загальноосвітніх шкіл: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.05. Тернопіль, 2014. 548 с.
7. Пихтіна Н. П. Профілактика негативних проявів у поведінці дітей: навч. посіб. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2012. 376 с.
8. Потапова О., Федорченко Т. Рання профілактика девіантної поведінки молодших школярів: навч.-метод. посіб. Запоріжжя: ПП "Тандем". 236 с.
9. Психологічна енциклопедія / авт.-упоряд. О. М. Степанов. Київ: Академвидав, 2006. 424 с.
10. Федорченко Т. Є. Рання профілактика негативних проявів у поведінці дітей: навч.-метод. посіб. Київ, 2003. 128 с.

References

1. Zmanovskaia, E. V. (2003). *Deviantologiya: psikhologiya otkloniyushchehosia povedeniya* [Deviantology: The Psychology of Deviant Behavior]. Moskva: Akademyia [in Russian].
2. Lebedynska, K., & Abramova, H., (2001). *Osoblyvosti porushen povedinky doshkilnykiv ta molodshykh shkolyariv* [Features of behavior disorders of preschoolers and primary school children]. Kiev [in Ukrainian].
3. Kodzhaspyrova, H. M., & Kodzhaspyrov, A. Yu. (2005). *Slovar po pedahohyke* [Dictionary of Pedagogy]. Moskva: YKTs "MART"; Rostov-na-Donu: Yzdatelskyi tsentr "Mart" [in Russian].
4. Kolesina, T. Ye. (1997). *Osoblyvosti vykhovannia ditei starshoho doshkilnoho viku, skhlynykh do nehatyvnykh proiaviv u povedintsi* [Peculiarities of whirling children of a senior preschool age, preoccupied with negative manifestations in behavior]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
5. Orzhekhovska, V. M. & Pylypenko, O. I. (2007). *Preventyvna pedahohika* [Preventive pedagogy]. Cherkasy: Vyd. Chabanenko Yu. [in Ukrainian].

6. Parfanovych, I. I. (2014). *Teoretyko-metodychni zasady profilaktyky deviantnoi povedinky divchat zahalnoosvitnikh shkil* [Theoretical and methodological ambush of prevention of deviant behavior divchat zagalnoosvitnikh shkil]. *Extende abstract of Doctor's thesis*. Ternopil [in Ukrainian].
7. Pykhtina, N. P. (2012). *Profilaktyka nehatyvnykh proiaviv u povedintsi ditei* [Prevention of negative manifestations in behavior of children]. Nizhyn: NDU im. M. Hoholia [in Ukrainian].
8. Potapova, O., & Fedorchenko, T. 2008 pik. *Rannia profilaktyka deviantnoi povedinky molodshykh shkolariv* [Early prevention of deviant behavior of young schoolchildren]. Zaporizhzhia: PP "Tandem" [in Ukrainian].
9. Stepanov, O. M. (Eds.). (2006). *Psykhologichna entsyklopediia* [Psychological encyclopedia]. Kyiv: Akademvydav [in Ukrainian].
10. Fedorchenko, T. Ye. (2003). *Rannia profilaktyka nehatyvnykh proiaviv u povedintsi ditei* [Early prophylaxis of negative manifestations in behavior of children]. Kyiv [in Ukrainian].

Пыхтина Н. П.

кандидат педагогических наук, доцент кафедры дошкольного образования, Нежинского государственного университета имени Николая Гоголя

Педагогические условия воспитания старших дошкольников с отклонениями в поведении

В статье представлена проблема возникновения поведенческих отклонений у детей, в частности, начального этапа девиантности – возникновения негативных проявлений в поведении старших дошкольников. Теоретически обоснованы и практически изучены педагогические условия воспитания старших дошкольников с негативным поведением: предупреждение и коррекция детских поведенческих отклонений в учреждении дошкольного образования, повышение уровня психолого-педагогической образованности родителей дошкольников, обеспечение личностной значимости ребёнка в семье.

Ключевые слова: отклонения в поведении, негативные проявления в поведении дошкольников, дети с негативными проявлениями, девиантное поведение.

Pikhtina N. P.

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Preschool Education, Mykola Gogol Nizhyn State University

Pedagogical conditions of education of older preschools with disabilities in behavior

The article outlines and presents the problem of behavioral abnormalities in preschool children, in particular, the negative manifestations in the behavior of older preschool and younger school children as the initial stage in the emergence of deviant behavior. The pedagogical conditions for the education of older preschoolers with behavioral abnormalities are theoretically grounded and practically studied. They are grouped into three main groups:

1. Conditions that provide for the prevention and correction of negative manifestations in the behavior of preschool children in the Institution of Preschool Education (IPE): psychological and pedagogical diagnosis of preschool children and early pedagogical prevention of negative manifestations in their behavior; ensuring the personal significance of the child in the context of the educational process; Implementation of IPE measures aimed at improving the adaptation of preschoolers to educational institutions.

II. Conditions that contribute to raising the level of psychological and pedagogical education of parents: improving the psychological and pedagogical education of parents; providing practical assistance to parents in the upbringing of children with negative behavior by IPE professionals.

III. Conditions to ensure the personal significance of the child in the family: demonstration by parents of unconditional love for the child; pedagogically appropriate behavior of an adult in situations of possible negative behavioral manifestations of preschoolers.

Key words: behavioral abnormalities, preschoolers' negative behavior, children with negative behavior, deviant behavior.